

POVIJESNA ULOGA *EVANĎELISTARA* I *INSTITUCIJE* U 16. STOLJEĆU

Franz Leschinkohl

Akcija pronalaženja knjiga Marka Marulića u njemačkim knjižnicama koju sam započeo 1992. godine, a o kojoj sam opširno pisao u *Colloquia Maruliana* III., imala je za cilj da se njihovim otkrićem pridonese budućoj sveobuhvatnoj bibliografiji njegovih djela i da se tako smjeste pod jedan »znanstveni krov«, koji bi jednog dana postao, zahvaljujući danas već internacionalizaciji marulologije, stjecište kako literarne tako i tiskarske znanosti u proučavanju djela Marka Marulića. Slika rasprostranjenosti djela Marka Marulića u Njemačkoj, koja će pridonijeti tome cilju, dobiva iz dana u dan sve jasnije obrise, tako da danas već možemo reći kako je najveći broj Marulićevih knjiga tiskan u njemačkim tiskarama. O broju knjiga koje se nalaze u knjižnicama širom Njemačke danas već možemo dokumentirano tvrditi da ni u jednoj drugoj državi nema ni približno toliko knjiga Marka Marulića kao u Njemačkoj.

Od 237 knjižnica u Njemačkoj — od krajnjeg sjevera, od grada Flensburga, pa do Konstanz na krajnjem jugu, na obali Bodenskog jezera na granici Švicarske, te od Aachena, nadomak Nizozemske, pa sve do Görlitza na poljskoj granici — kojima sam se tijekom proteklih nekoliko godina obratio s molbom da mi dostave podatke o knjigama Marka Marulića — 80 knjižnica poslalo mi je detaljne podatke (fotokopije naslovnih i tekstovnih stranica, kartice i izvode iz kataloga i iz računala, a i mikrofilmove za ukupno čak 513 knjiga Marka Marulića (slika 1).

O rasprostranjenosti djela Marka Marulića u 16. i 17. stoljeću u Njemačkoj, koja su dospjela čak i u najmanja mjesta, svjedoči i *Institucija*, tiskana 1530. u Kölnu kod tiskara Eucharius Cervicornusa za nakladnika Gottfrieda Hittorpa, koja je knjiga bila vlasništvo samostana u Bergu, malom mjestu kraj Magdeburga,

KNJIŽNICA	INSTITUCIJA	EVANDELISTAR	PARABOLE	DE HUMILITATE	JUDITA	DIJALOG O HERKULU	SECHS BÜCHER	DER CATHOL. SPIEGEL	DAVIDIADA	CARMEN DE DOCTRINA	[DE REGNO DALMATIAE]	HRVATSKE KNJIGE	U RAČUNALU KNJIŽNICE	UKUPNO
Knjižnice od 1. do 67. objavljene u Colloquia Marvliana III — 1994.	168	122	12	1	23	1	29	4	17	1	2	45	12	437
68. Leopold–Sophien–Bibliothek, Überlingen	3													3
69. Slavisches Seminar, Uni Frankfurt/M		(jedna Judita je ukradena)				2			1			3		6
70. Institut für Slawistik, Uni Erlangen	2	2			1				1			2		8
71. Fachbibl. Slawistik, Humboldt–Uni Berlin	2	2			1				2			1		8
72. Inst. f. Slawische Philologie, Marburg	1				3				1			1		6
73. Bibliotheca Gaesdonck, Goch	1	3												4
74. Seminar f. Slav. Philologie, Göttingen					1									1
75. Franckesche Stiftungen, Halle	1	1												2
76. Universitätsbibliothek, Eichstätt	8	3					5							16
77. Slavisch–Baltisches Seminar, Münster					3				2			1		6
78. Universitätsbibliothek, Bochum	2				1				1			1		5
79. Bistumsarchiv Münster, Xanten	3	6	1											10
80. Stadtbibliothek, Wuppertal	1	(knjiga izgorjela u ratu)												
UKUPNO	192	139	13	1	35	1	34	4	25	1	2	54	12	513

Slika 1.

koje se i dan–danas teško može naći na zemljovidu. No, iako u tako malom mjestu, samostan je imao ne samo lijepu biblioteku, nego i svoj ekslibris, a na čemu bi mu mogle zavidjeti i velike biblioteke u gradovima, na kojem je prikazan samostan. (slika 2)

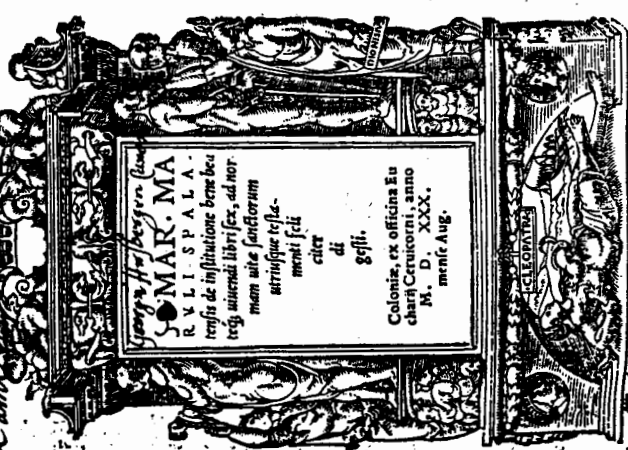
Kako doznajemo iz dopisa *Franckesche Stiftungen*, godine 1811. cijela je biblioteka samostana u Bergu dospjela u Halle, u glavnu biblioteku Franckesche Stiftungen, gdje se i danas nalazi.

Izgleda da i u istraživanju i u proučavanju djela Marka Marulića, slično kao i u drugim oblastima znanosti, i »igra slučaj« iznosi na svjetlo dana ponekad iznenađujuće detalje, pa i prava otkrića. Kako bi se i mogla drugačije objasniti iznenađujuća pojava *Evangelistara* tiskanog godine 1529. u Kölnu?

Iako nisam svoj dopis u vezi akcije pronalaženja knjiga Marka Marulića¹ slao na *Diözesan — und Dombibliothek u Köln* (jer mi nije bila poznata njihova adresa), ipak sam jednog dana, na svoje veliko iznenađenje, od njih dobio pošiljku

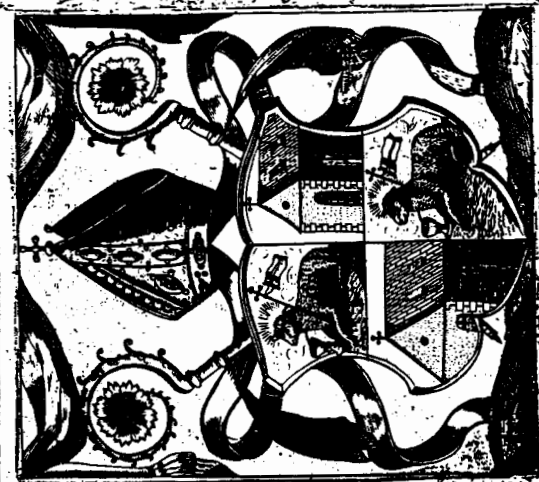
¹ Franz Leschinkohl: »Marko Marulić u njemačkim knjižnicama«, *Colloquia Marvliana III*, Split 1994, str. 99–126.

*in usum fordisiensis langy
et amicorum*

*Bettis Majsensis Mod. Ro. Reg. Alex
clere Moderator*

VII. R. H. H.

*Sebastianus
145 H. D. R. G. R. S. e*

Stika 2

EVANGE
L I S T A R I V M M A R C I M A
 ruli Spalatensis viri disertissimi: opus
 vere euangelicum cultissimoque ador
 natum sermone: sub fidei: spei & chari
 tatis titulus: in septem partium
 libros

APVD INCLITAM

Coloniæ, 1529

EVANGE

L I S T A R I V M M A R C I M A
 ruli Spalatensis viri disertissimi: opus
 vere euangelicum cultissimoque ador
 natum sermone: sub fidei: spei & chari
 tatis titulus: in septem partium
 libros

APVD INCLITAM

Coloniæ, 1529

Monnie Adjacenti.

EVANGE
L I S T A R I V M M. M A
 ruli Spalatensis opus vere euang
 gelicum sub fidei: spei & cha
 ritatis titulis in septem libros
 partium.

ACCESSIT huic, pro
 pter idem sermone: opus
 Marghariti viri amantissim
 doctissimi ad alios. Quam h
 de vide. amantissim
 isto symbolo Apollonio, &
 pette multum horevum, sed
 insignis libellus, nunc re
 ctus excudit.

Anno M. D. XXXII.

H. 67

EVAN
GE L I S T A R I V M
 M. Maruli & pa
 latensis viri disertis
 simi opus vere euang
 gelicum cultissimo q
 uoq; adornatum sermone
 sub fidei: spei & cha
 ritatis titulis in VII.
 partium libros.

Anno M. D. XXXII.

Slika 3 a, b, c, d.

s izvodima iz kataloga i fotokopijama naslovnih strana devet djela Marka Marulića, te dopis u kojem mi javljaju da je njima *Diözesanmuseum iz Kölna* poslao moj dopis u vezi pronalazjenja Marulićevih djela.

Radi se o *Evanđelistaru* koji je 1529. godine u Kölnu tiskao Eucharius Cervicornus nakladniku Gottfriedu Hittorpu. Ta je knjiga jedno od četiri izdanja *Evanđelistara*² tiskanih u jednoj te istoj godini. Dakle, uz već poznata dva izdanja Franza Birckmanna (**slika 3/a i b**) i prvo izdanje Hittorpa (**slika 3c**), sada imamo i četvrtu knjigu iz 1529. godine — Hittorpovo drugo izdanje (**slika 3d**).

Otkrićem ovog *Evanđelistara* imamo eklatantan primjer o velikoj potražnji Marulićevih knjiga, ali istodobno i dokaz kako se već u ono vrijeme koristila trenutačna potražnja za knjigama jednog autora da bi se što brže došlo do novca. Po svemu sudeći, izgleda da je kod ove knjige sve išlo na brzinu: tekst je samo »nabacan«, kako bi to rekli tipografi, složen bez ikakve estetike, dok kod prvoga Hittorпова izdanja (**slika 3c**) vlada harmonija u kompoziciji naslovne stranice, jer se još nije trebalo žuriti kako bi knjiga što prije izišla na tržište.

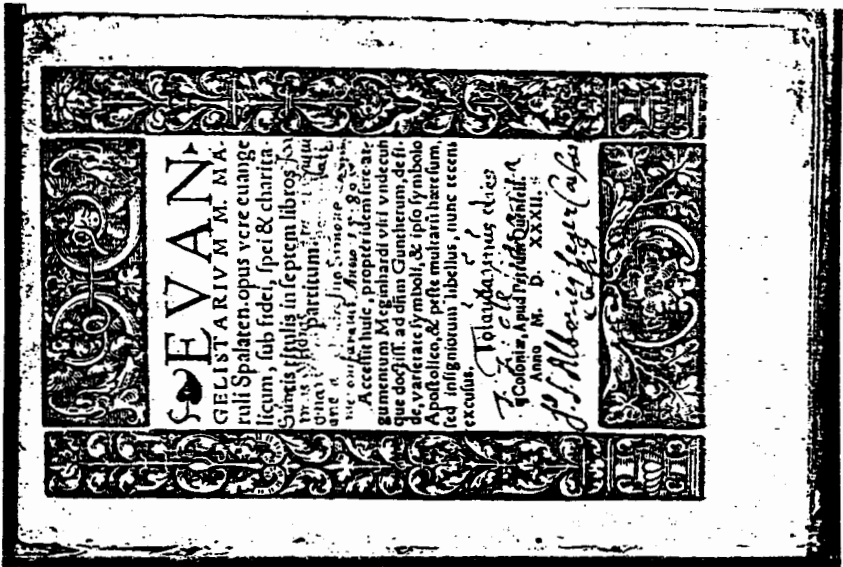
Razdoblje od 1529. do 1532. godine mogli bismo nazvati »zlatnim dobom tiskanja djela Marka Marulića u Njemačkoj« jer je tada u Kölnu u dvije godine — 1529. i 1532. — tiskano čak šest izdanja *Evanđelistara*, a 1530. i 1531. po jedno izdanje *Institucije*.

Lako možemo zamisliti tadašnju žurbu u tiskarama grada Kölna, jer dok je Cervicornus već završavao prvo izdanje *Evanđelistara* za Hittorpa, koja je knjiga izišla na tržište 1529, već je radio na *Instituciji*, također za Hittorpa. Tu je knjigu od 869 strana završio u kolovozu 1530. Istodobno izmijenio je naslovnu stranicu prvog izdanja *Evanđelistara* za njegovo drugo izdanje, kako bi još iste godine (1529) izišlo na tržište. I u jednoj drugoj tiskari u Kölnu, kod Franza Birckmanna u ulici »Kod masne kokoši« — koja je taj naziv dobila po tiskarskom znaku Birckmannovu *in pingui gallina* — radilo se te iste 1529. g. na izdavanju *Evanđelistara* Marka Marulića; i tu je nakon prvog izdanja naslovna strana malo izmijenjena, te je tako još iste godine izišlo na tržište drugo izdanje.

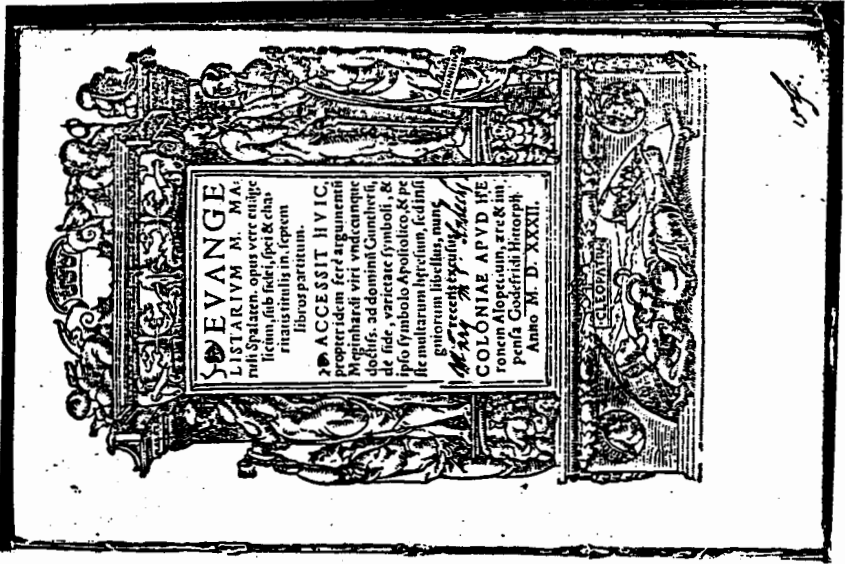
No, izgleda da ni to nije bilo dovoljno, jer već nakon godinu dana, po izlasku *Institucije* za nakladnika Hittorpa (1530), koju mu je tiskao Cervicornus, 1531. izlazi u Kölnu novo izdanje *Institucije*, koje tiska Johann Gymnich, a koja će knjiga 1540. dospjeti u ruke jednog čovjeka, koji će je sve do svoje smrti 3. prosinca 1552. imati u rukama. No o tome poslije.

Potražnja za *Evanđelistarom* očito ne bijaše zadovoljena, pa 1532, i to opet u Kölnu, na tržište izlaze dva nova izdanja: jedno tiska Peter Quentell (**sl. 4**) a drugo Hero Allopecius (Hero Fuchs–Vulpes) Hittorpu, kome je to sada već treće izdanje *Evanđelistara* (**slika 5**).

² Mirko Tomasović: »Köln 1529: Četiri izdanja Marulića«, *Vjesnik*, Zagreb 20.11.1993.

Slika 4

Slika 5

Tako velika potražnja za knjigama Marka Marulića oko početka tridesetih godina 16. stoljeća, i to uglavnom *Evandelistara*, morala je svakako imati i nekog dubljeg razloga; bijaše to vrijeme velikih vjerskih previranja, vrijeme Luthera (1483–1546), Calvina (1509–1564), Melanchthona (1497–1560), Erazma (1469–1536) i humanista, vrijeme borbe između srednjeg i novog vijeka, odcjepljenja Engleske, zapadne Švicarske i Württemberga od »vjere otaca«. No bilo je to i vrijeme procvata tiskarstva i rastuće njegove važnosti, jer je knjiga postala oružje kako u rukama vladajućih, tako i u onih koji su se borili protiv njih. (O uvažavanju što ga je tiskarstvo uživalo tridesetih godina 16. stoljeća svjedoče svečane primopredaje dužnosti rektorata na Sorbonnei u Parizu, kada su u procesiji ulicama Pariza pored nekoliko stotina doktora, profesora i magistara, sudjelovali i prisegnuti sveučilišni tiskari, knjigovesci, iluminatori, knjižari, trgovci pergamentom i papirom.)

Prvi koji je uočio veliku važnost a i velike mogućnosti koje pruža tiskarstvo u tim vjerskim previranjima, bio je Martin Luther. On je 1505. stupio u samostan augustinaca, 1507. zaređen je za svećenika, a 1512. već je profesor na Sveučilištu u Wittenbergu. Svojih glasovitih 95 teza dao je tiskati te ih je 31. listopada 1517. stavio na vrata crkve u Wittenbergu.

Tiskanom riječju započinje Lutherova borba za reformiranje Katoličke crkve, borba koja će imati dalekosežne odraze ne samo na vjerski nego i na politički život, ne samo Njemačke nego i Europe. Wittenberg je postao ne samo grad Lutherova pokreta, nego i jedno od vodećih tiskarskih središta u Njemačkoj.

Nije trebalo dugo čekati da Luther pored svojih žučnih propovijedi uskoro i tiskanu riječ upotrijebi u borbi za širenje svojeg učenja. Kada je humanist Ulrich von Hutten (1488–1523) saznao za Lutherove nastupe, nije pogriješio rekavši: »Sada će tiskari imati posla.«³ Luther je toliko mnogo pisao da njegov tiskar Johann Grunenberg nije stigao sve tiskati. Po Lutherovu nagovoru tiskar Melchior Lotter,⁴ koji već ima tiskaru u Leipzigu, i u Wittenbergu otvara tiskaru. Treći Lutherov tiskar je Hans Lufft,⁵ koji mu tiska veliku njemačku Bibliju (**slika 6**) s divnim drvorezima Lucasa Cranacha, od koje će tiskati čak oko 100.000 primjeraka u dvadeset izdanja.⁶

Luther nije zapošljavao tiskare samo u Wittenbergu, nego je dao svoje spise tiskati i u Augsburgu, a u Baselu mu tiskaju Thomas Wolf i Adam Petri, koji je već 1513. tiskao Marulićevu *Instituciju* a 1519. tiska i *Evandelistar*. On istodobno tiska i dva izdanja Lutheru, za čije naslovne strane uzima drvorez koji je već bio na naslovnoj strani Marulićeve *Institucije* 1513. godine, s tom razlikom što je u Lutherovim knjigama izostavio ime Bogorodice (MARIA) koje je bilo dio katoličkoga grafičkoga uokvirenja.⁷

³ Große Drucker von Gutenberg bis Bodoni, Mainz 1953, str. 30.

⁴ Helmut Presser: *Das Buch vom Buch*, Bremen 1962, str. 77.

⁵ Helmut Presser: *ABC der Großen Drucker*, Mainz 1951, str. 28.

⁶ W. Meier: *Der Buchdrucker Hans Lufft in Wittenberg*, 2. Auflage 1923.

⁷ Mirko Tomasović: »Marulićev ljetopis (V)«, *Colloquia Maruliana* III. Split 1994, str. 182–218.

Biblia: das ist:

Die gantze Heilige
Schrift: Deutsch
Auffs New Jugericht.

D. Mart. Luth.

Begnadet mit Rür-
fürlicher zu Sachsen Freiheit.

Gedrückt zu Witten-
berg / Durch Hans Dufft.

M.D.XLI.

U Lutherovo vrijeme i tiskarstvo se razdvaja u dva suprotna tabora. Katoličkim ostaju one tiskare koje se nalaze u mjestima gdje vladaju zemaljski vladari koji su ostali vjerni Katoličkoj crkvi (Mainz, Köln, Beč i, do 1539, Leipzig). Katolička tiskarska mjesta su bila u München, Ingolstadt, Dillingen, Bamberg i Würzburg. Središtima evangeličkog tiskarstva postaju Wittenberg, Augsburg, Naumburg, Straßburg i Zürich, te poslije 1539. i Leipzig.

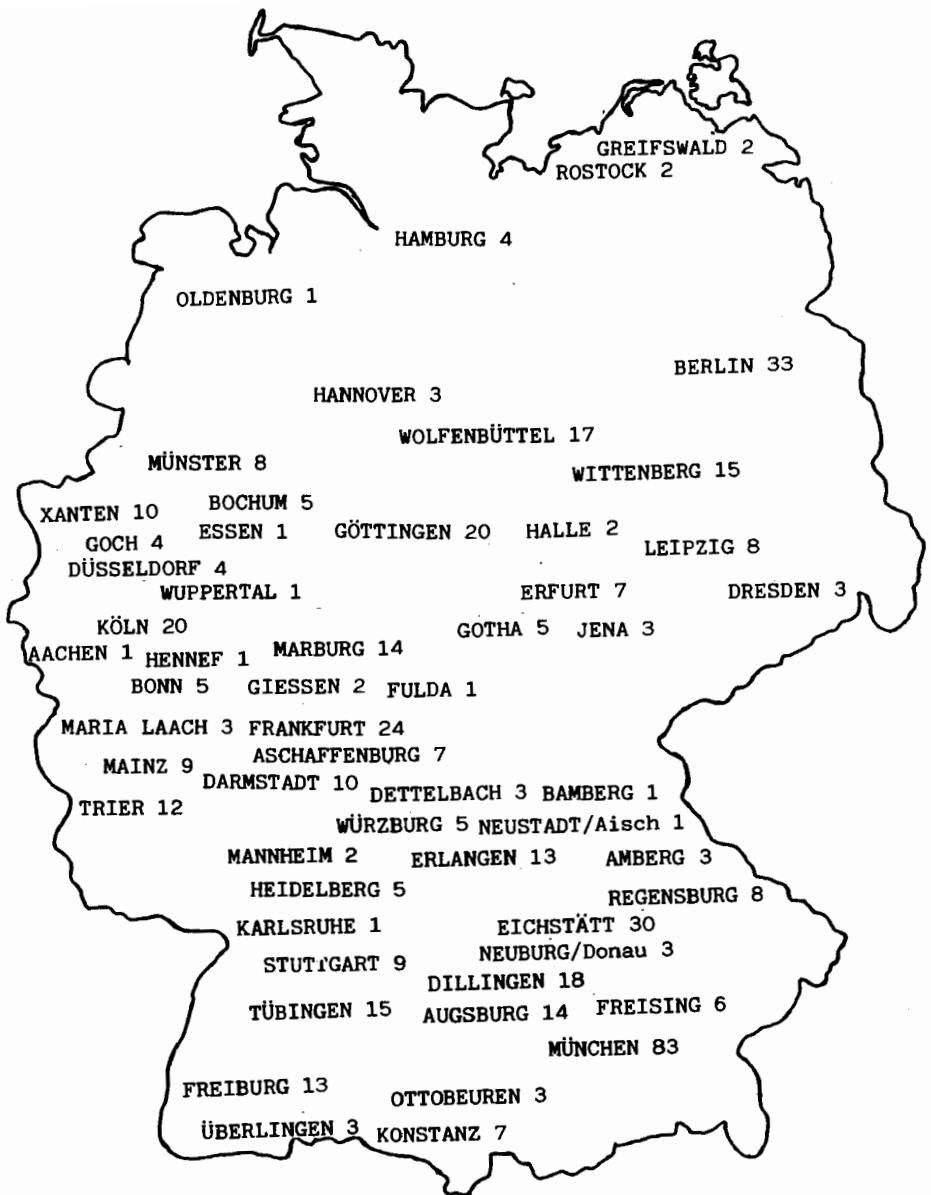
Po svemu sudeći, moglo bi se ono užurbano tiskanje uzastopnih izdanja *Evangelistara* oko početka tridesetih godina 16. stoljeća dovesti u vezu s rastućim brojem izdanja Martina Luthera, kome se u ono vrijeme sve više tiskaju djela u raznim mjestima Njemačke. Moguće je da je tom naglom širenju Lutherovih izdanja pridonijela i činjenica što su ona bila tiskane na njemačkom jeziku, te su tako lakše dopirala u široke krugove čitalaca, a samim time i pomagala pridobivanju novih vjernika Lutherovom učenju.

Luther je već početkom dvadesetih godina 16. stoljeća imao naklonost vladajućih krugova u istočnom dijelu Njemačke. To je razvidno i iz one navodne njegove otmice koja se zbila kada se vraćao iz Wormsa, gdje je 17./18. travnja 1521. na Carskom saboru pred carem Karlom V. branio svoje teze. Pod lažnim imenom »Junker Jörg« nekoliko je mjeseci tada živio na utvrđi Wartburg u Thüringenu, i to pod zaštitom saksonskoga kneza, gdje će i prevesti *Bibliju (Novi zavjet)* na njemački. No izgleda da su baš Lutherove dvije knjige: *Veliki i Mali katekizam*, koje je on izdao 1529. godine, dovele do toga da se »ččaša prelila« te je Katolička crkva bila prinuđena da reagira. Tako bi se mogla objasniti ona užurbana i uzastopna tiskanja Marulićeva *Evandelistara* 1529. godine u Kölnu.

Po svemu sudeći, izgleda da je uloga brane protiv prodiranja Lutherova učenja dana Marulićevu *Evandelistaru*. Svojevremeno su Hrvati bili brana protiv prodiranja Turaka u Europu — *antemurale Christianitatis* (predziđe kršćanstva) — a sada, igrom sudbine, knjiga jednog Hrvata ima sličnu ulogu u borbi protiv širenja Lutherove vjere, kao *antemurale Catholicum* (predziđe katoličanstva).

Time se neminovno otvara i novo poglavlje u oblasti marulologije, koje traži rasvjetljavanje tadašnjih zbivanja s teološkog gledišta.

Da su vjerska previranja tridesetih godina 16. stoljeća imala presudan utjecaj na razvoj Katoličke crkve u Njemačkoj i da se i dan–danas, nakon četiri i pol stoljeća, još uvijek vide posljedice koje je izazvao Lutherov pokret, najbolje nam svjedoči slikovni prikaz rasprostranjenosti knjiga Marka Marulića u Njemačkoj (**slika 7**). U pokrajinama koje su ostale vjerne Katoličkoj crkvi, tj. na jugu i na zapadu, u raznim knjižnicama u 42 grada nalazi se 388 njegovih knjiga, dok je na sjeveru i na istoku Njemačke, gdje su se nosioci vlasti opredijelili za Lutherovo učenje, uočljiva praznina: u svega 15 gradova nalazi se 125 knjiga Marka Marulića.

Slika 7

*

U velikom broju dopisa koje sam primio za vrijeme svoje akcije pronalaženja Marulićevih djela u njemačkim knjižnicama, najviše me zainteresirao dopis *Misionarske knjižnice isusovaca*. Javljaajući mi da mi šalju fotokopije naslovnih stranica dviju knjiga, spominju kako su te dvije knjige dio »*Schurhammer Bibliothek*«, koja je sada u njihovu posjedu. Schurhammer je, kako pišu, istraživao život i rad svetog Franje Ksaverskog te je u svojoj biblioteci imao i knjige Marka Marulića, koje su uvelike utjecale na svečev život.

Istraživanje života i apostolske djelatnosti Franje Ksaverskoga postaje životnim ciljem isusovca Georga Otta Schurhammera 1910. godine, kada se kao hodočasnik u Indiji, u mjestu Goa, na grobu Ksaverskoga usrdno molio svecu da mu pomogne u teškoj bolesti.

Schurhammer počinje tragati za pismima koja je Ksaverski sredinom 16. stoljeća pisao iz Indije, s malajskih otoka i iz Japana. Pronaći će ih u Rimu i u Lisabonu, a u međuvremenu posjećuje sva mjesta gdje je svetac prije više od četiri stoljeća kročio nogom i apostolski djelovao.

Godine 1952–1953. po drugi put je u Indiji, a treće putovanje pada u 1956–1957. Jedanaest dana pješice obilazi mjesta, koja je i Ksaverski svojevremeno samo pješice mogao obići. Posjećuje isusovce na Ceylonu, na Malajskim otocima te u Japanu gradove Kyoto, Kagoshima, Hakata, Yamaguchi, Osaka, Sakai i druga mjesta, iz kojih je Ksaverski tako oduševljeno pisao. Schurhammeru je u potrazi pomogao i slučaj. Umoljen od jednog subrata iz SAD u studenom 1964. da u Centralnom arhivu isusovaca u Rimu potraži pismo jednog misionara koji je početkom 17. stoljeća boravio u Kini, Schurhammer otkrije jedan omot starih rukopisa u kojem se nalazi originalni rukopis *Katekizma* isusovca Luisa Froisa, a na svoje najveće iznenađenje pronašao je u tom omotu i dugo traženi prvi poznati *opsis života Ksaverskog* (bio mu je poznat iz spisa isusovaca ranijih stoljeća), što ga je napisao Francesco Pérez⁸ (datiran 7. prosinca 1579), koga je Ksaverski u travnju 1548. poslao u misiju u Malakku.

Schurhammer je počeo 1916. objavljivati članak za člankom i knjigu za knjigom, opisujući život i djelatnost Ksaverskoga kako u Europi tako i u Indiji, na Malajskim otocima i na Dalekom istoku. Ujedno je uveo tu temu u marulologiju jer se u njegovu kapitalnom djelu o Ksaverskom, koje je izdao u četiri knjige (1955, 1963, 1971. i 1973), na preko tri tisuće strana i s nekoliko tisuća napomena, kao »crvena nit« provlači veliki utjecaj Marka Marulića na svečev život i njegovo ophođenje s ljudima.

Sve do posljednjih dana svoga života radio je Schurhammer na trećoj knjizi (1971), da bi izdanje četvrtе (1973) prepustio svome dugogodišnjem suradniku,

⁸ Georg Schurhammer: *Franz Xaver, Sein Leben und seine Zeit*, 2 Bde., 2. Bd.: *Asien* (1541–1549), 2. Halbband: *Indien und Indonesien 1547–1549*, 1971, Verlag Herder, Freiburg–Basel–Wien, str. 469.

iskusovcu J. Wicki, s kojim je čitavih 36 godina stanovao u Povijesnom institutu isusovaca u Rimu, član kojega je Schurhammer bio od 1932, a gdje je 2. studenog 1971. i umro u 90. godini.

Zahvaljujući neumornom Schurhammerovu istraživanju, koji se preko pola stoljeća bavio ličnošću Ksaverskog, dostupan nam je podroban i slikovit prikaz života toga sveca, koji je cijeli svoj život živio i djelovao po uzorima Marulićeve *Institucije*,⁹ u kojoj Marulić govori o preziranju zemaljskih dobara zbog Krista, o davanju milosrđa, o izbjegavanju isprazne slave, o nežuđenju za častima, o želji za poniznošću...

*

Prilika je da ovdje ukratko orišemo životni put sv. Franje Ksaverskoga, oslanjajući se na Schurhammerovo djelo.

Aristokrat Francisco de Jasu, sin predsjednika Kraljevskog vijeća dr. Juana de Jasu, uzima već u svojoj ranoj mladosti ime »Ksaverski« po imenu dvorca Ksaver, koji se nalazio iznad rijeke Aragon u blizini grada Pamplona, gdje je i rođen 7. travnja 1506. Krajem ljeta 1525. odlazi u Pariz, da na tamošnjem sveučilištu, najpoznatijoj školi kršćanstva, 1. listopada 1525. u Kolegiju sv. Barbare započne studij filozofije i teologije, koji završava 15. ožujka 1530. stekavši diplomu. Od jeseni iste godine predaje filozofiju, uglavnom po Aristotelu. Nekako u isto to vrijeme Inigo de Loyola, bivši oficir teško ranjen u službi potkralja Navare u borbama kod Pamplone, u bolnici je, čitajući knjigu *De imitatione Christi*, odlučio postati svećenik. Započeo je u Parizu studirati filozofiju i teologiju i igrom sudbine useli se baš u one prostorije u kojima je stanovao Ksaverski. Od tih dana počinje teološka suradnja dvaju budućih svetaca koja će i dovesti do osnivanja isusovačkog reda, čiji će general biti Ignacije Loyola, a prvi sekretar Ksaverski.

Krug budućih isusovaca u Parizu ubrzo se proširio. Odlučivši da idu na hodočašće u Svetu zemlju, podijeliše siromasima sve što su imali, te Ksaverski s jedanaestero svoje subraće 15. studenoga 1536. napusti Pariz, noseći samo nekoliko knjiga i malo novca za put, jer će putem prositi. Pješice krenuše prema prvom cilju — Rimu, gdje će od Pape tražiti dozvolu za odlazak u Svetu zemlju.

Sa zadivljujućom podrobnošću Schurhammer opisuje taj put pješice po kiši i snijegu preko Njemačke, Švicarske, Venecije (8. siječnja 1537) do Rima (25. ožujka 1537), gdje im Papa Pavao III. daje dopuštenje i blagoslov; oni se opet pješice vraćaju u Veneciju da bi još u svibnju 1537. stigli na brod za Svetu zemlju. Međutim, hodočašća neće biti, jer turski sultan Sulejman prijeti da će napasti Italiju s oko 400.000 pješaka, 100.000 konjanika i flotom od 400 jedrenjaka, a uz to je već krajem ožujka 1537. zauzeo pograničnu utvrdu Klis sjeverno od Splita. Poslije nekoliko mjeseci boravka u Veneciji, gdje su Ksaverski i Loyola 24. lipnja

⁹ Zvonimir Kulundžić: *Ta rič hrvacka starinska naša draga ča zvoni kroz stolića*, II. Zagreb 1979, str. 203.

1537. imali svoje mlade mise, svi se vraćaju pješice u Rim, gdje će 1539. službeno osnovati Družbu Isusovu.

U Rimu pada i odluka o budućem životnom putu Ksaverskoga. Naime, dolaskom izaslanika portugalskog kralja Ivana III, koji moli papu da mu šalje svećenike za Indiju, gdje bi trebali širiti Kristovu vjeru, papa određuje Ksaverskoga za tu misiju, te ovaj 15. ožujka 1540, s kraljevim izaslanikom napušta Rim.¹⁰ Sa sobom nosi nekoliko knjiga, među kojima dakako *Brevijar* što ga kao svećenik obvezatno dnevno čita, te još jednu knjigu, koja će mu sve do smrti služiti kao duhovno štivo, iz koje će uzimati primjere za svoje propovijedi, djelo hrvatskog humanista i književnika Marka Marulića s naslovom (**slika 8**):

MARCI / MARVLI OPVS DE RELIGIO–/se uiuendi institutione per exempla, ex ue–/teri nouoque testamento collecta: ex auto/ribus quoque diuo Hieronymo presbyte–/ro, beato Gregorio Pont. Max. Eusebio / Caesarieñ episcopo, Iohanne Cassia–/no eremita, nonnullisque alijs, / qui uitas conscripsere / sanctorum. / Apud sanctam Coloniam. Anno / M.D.XXXI. Mense / Ianuario./

Knjiga je bila veličine 15x10,5 cm, sa 680 strana, tiskana lijepim i jasnim latiničkim slovima, dok su naslovi složeni iz gotice; korice su joj bile od crne kože. Bila je dosta dobro ušćuvana, a nalazila se u kući zavjetovanih Družbe Isusove u Madridu, gdje je sa cijelom dragocjenom knjižnicom izgorjela za vrijeme španjolskoga građanskog rata.

Iza naslovne stranice, na drugom praznom listu upisao je poznati misionar u Japanu Gil de la Mata: »*Receui este Marco Márulo del P. Hierónimo Xauier, prepósito de la casa professa de Goa el mes de octubre de 1593, el qual me dió para que lo entregase al P. Francisco de Benauides, diciendo que lo estimase en mucho, porque era el libro spiritual de que vsaua el P. Mo. Francisco Xauier, de santa memoria; el qual libro truxe conmigo de Goa, y entregué al dicho P. Francisco de Benauides el mes de octubre de 94 en este collegio de Madrid. Gil de la Mata.*« Slijedi jedan drugi zapis, od jedne druge ruke: »*En diez días del mes de enero de 1597 años, el P. Francisco de Benauides, rector deste collegio de la Compañía de Jesús de Alcalá de Henares, me entregó este libro spiritual de que vsaua el P. Mo. Francisco Xauier, de santa memoria, como consta de lo ariba scrito, para que lo pusiese en este cobreçico donde están otras reliquias. Juan de Cárdenas.*« Na trećem listu stoji: »*Está este libro expurgado conforme a las reglas del expurgatorio que sacó el año de 1612 la Inquisición; y por la berdad lo firmé de mi nombre. Gonzalo de Albornoz.* Knjiga je očevidno bila podvrgnuta cenzuri, jer su u njoj ponegdje nepoćudna mjesta bila učinjena nečitljivima crnom tintom.

¹⁰ Georg Schurhammer: *Franz Xaver, Sein Leben und seine Zeit*, 1. Band: *Europa 1506–1541*. 1955. Verlag Herder, Freiburg, str. 534.

MARCI

MARVLI OPVS DE RELIGIO-
se uiuendi institutione per exempla, ex ue-
teri nouoque testamendò collecta: ex auto-
ribus quoq; diuo Hieronymo presbyte-
ro, beato Gregorio Pont. Max. Eusebio
Cæsarien̄ episcopo, Iohanne Cassia-
no eremita, nonnullisque alijs,
qui uitas conscripsere
sanctorum.

¶ Apud sanctam Coloniam. Anno
M. D. XXXI. Mense
Ianuario.

Nakon tri mjeseca jahanja Ksaverski stiže u lipnju 1540. u Lisabon, gdje ostaje na dvoru do 7. travnja 1541, kada brodom »Santiago« kreće u Indiju kao *Nuntius Apostolicus*, koju mu je titulu prije deset mjeseci dodijelio papa Pavao III. Na brodu sa tri jarbola koji vije veliku bijelu zastavu s crvenim križem isusovaca, a koji je sve do Kanarskih otoka imao pratnju od pet brodova zbog mogućih napada francuskih gusara, Ksaverski napušta Europu, kako bi u Indiji a poslije i na Dalekom istoku širio Kristovu vjeru.

No već na brodu ukazuje mu se prilika da djeluje u smislu Marulićevih riječi iz *Institucije (De charitate erga proximum — O ljubavi prema bližnjemu)*. Kada brod blizu Ekvatora u »paklu kod Guinea« četrdeset dana stoji na jednom te istom mjestu bez traga vjetra, a od nesnosne vrućine i nestašice vode mnogi na brodu obolijevaju te se brod pretvara u ploveću bolnicu, Ksaverski, iako i sam bolestan, do iznemoglosti njeguje bolesnike i riječima im budi vjeru u ozdravljenje.

I u Mozambiqueu, gdje boravi šest mjeseci, pored svog apostolata najveći dio slobodnog vremena provodi među bolesnicima, njegujući i tješeci ih, te je na otoku nazvan »padre santo«.

Da se Ksaverski držao Marulićevih riječi iz poglavlja *De paupertate servanda (O održavanju siromaštva)* svjedoči njegov dolazak u grad Goa, gdje 6. svibnja 1542. prvi put stupa na tlo Indije, a gdje se pojavio u poderanoj odjeći i obući, jer je na brodu spavao na brodskim užetima, sidro mu je bilo jastuk, a svoju je kabinu prepustio bolesnicima. Ponudiše mu kao apostolskom nunciju svilene halje, na čemu im se zahvalio riječima: »Dajte to kojem siromašnom svećeniku, a meni pamučne.« Nastanio se u bolnici, gdje je svoj krevet prepustio bolesnicima, a on spavao na podu.

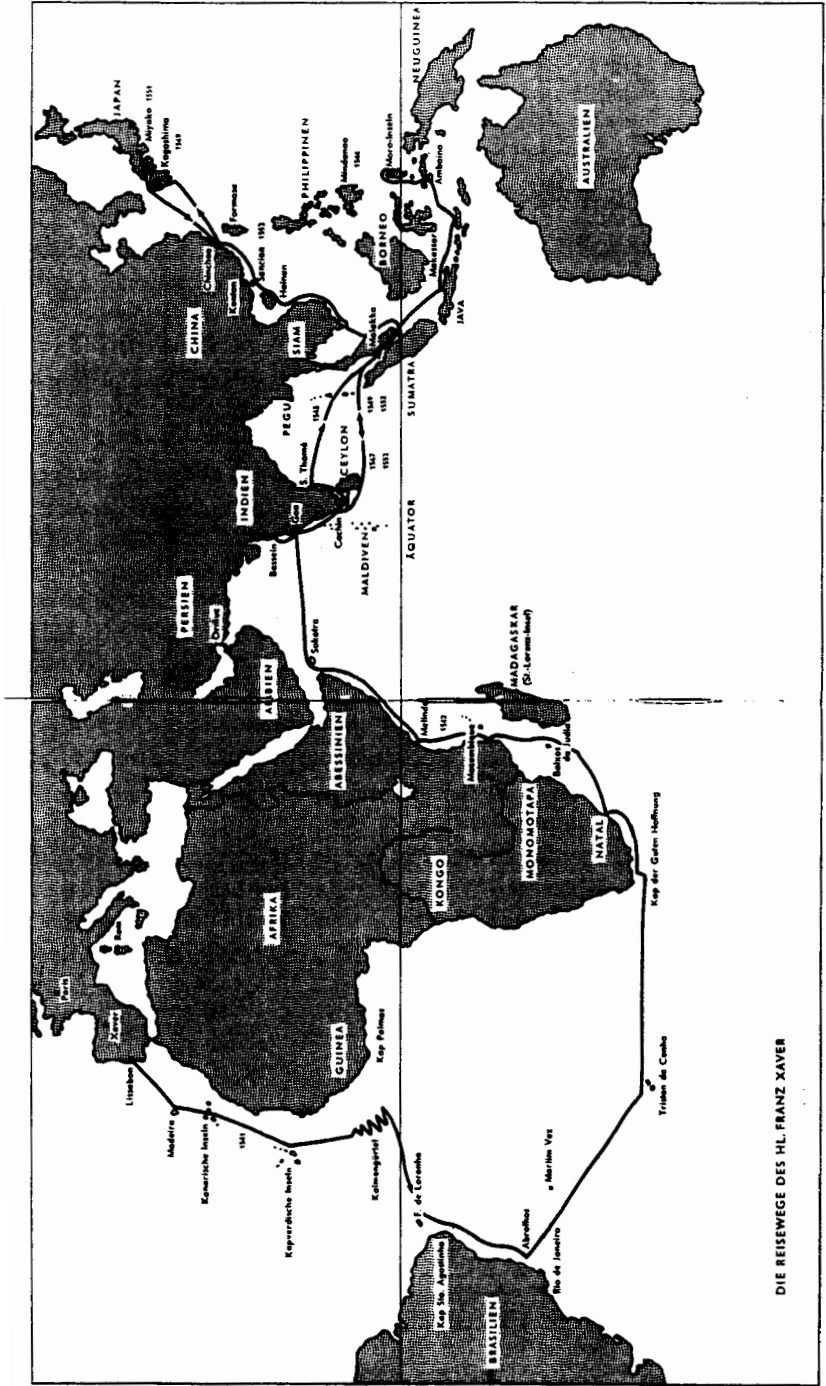
Kada se u rujnu 1542. odazvao »zovu daljine« da bi krenuo prema Dalekom istoku, oprostivši se od svoje subraće u Goi reče da ima sve što mu treba za put: pored pribora za svetu misu i svog *Brevijara* ima i svoju *knjigu za duhovno čitanje*¹¹ (*Instituciju* Marka Marulića).

Za vrijeme svog desetogodišnjeg puta radi širenja Kristove vjere po zemljama Srednjeg i Dalekog istoka (*slika 9*),¹² Ksaverski uglavnom stanuje po bolnicama, gdje njeguje bolesnike; u crkvama ili po ulicama drži propovijedi, a izdržava se od prosjačenja, pa i ono malo što naprosi dijeli s bolesnicima, živeći kao najsiromašniji kršćani u tim zemljama.

Ne obazirući se na opasnosti koje bi ga mogli snaći, Ksaverski ide i u najzabačenija mjesta i na otoke: 10. svibnja 1546. piše svojoj subraći u Rim da će

¹¹ Georg Schurhammer: *Franz Xaver, Sein Leben und seine Zeit*, 2. Bde., 2. Bd. *Asien (1541–1552)*, 1. Halbband: *Indien und Indonesien 1541–1547*, 1963. Verlag Herder, Freiburg–Basel–Wien, str. 221.

¹² Zahvaljujem izdavačkoj kući Herder Verlag iz Freiburga, koja mi je odobrila da objavim zemljovid o putovanju Franje Ksaverskog iz knjige: Georg Schurhammer: *Franz Xaver, Sein Leben und seine Zeit*, 2. Bde., 2. Bd.: *Asien (1541–1552)*, 1. Halbband: *Indien und Indonesien 1541–1547*. 1963. Verlag Herder, Freiburg–Basel–Wien, str. 808.

DIE REISEWEGE DES HL. FRANZ XAVER

ići na otok Moro, gdje žive kanibali, koji strancima stavljaju otrov u hranu i u piće, a pred njihovim kolibama vise odrubljene glave, ruke i noge poubijanih neprijatelja.

Iako su ga upozorili na opasnosti koje mu tamo prijete, Ksaverski uzima samo svoju »manta velha« (vuneni ogrtač), *Brevijar* i svoje duhovno štivo, *Opus de religiose vivendi institutione* Marka Marulića,³ te od rujna 1546. do siječnja 1547. boravi na otoku kod malog broja kršćana koji su tamo živjeli.

Zahvaljujući svojoj ljubaznosti Ksaverski je lako stjecao naklonost ljudi, a i sam je tražio sa svakim razgovor, te je tako od jednog mornara, koji je 1546. bio u Japanu, doznao pojedinosti o toj njemu nepoznatoj zemlji. Njegovoj odluci da krene tamo širiti Kristovu vjeru pridonio je i susret s Japancem Anjirom, kojega će krstiti i dati mu ime Pavao od Svete Vjere, a koji mu je s oduševljenjem pričao o svojoj domovini i ljudima.

Obavijestivši portugalskoga guvernera Indije o svojoj namjeri i dobivši od njega pisanu preporuku za japanskog cara i poklone koje će mu predati, sve u svrhu da bi dobio dopuštenje širiti Evandelje, Ksaverski u pratnji Anjira 24. lipnja 1549. u džunki jednog Kineza napušta Malakku, te 15. kolovoza iste godine u Kagoshimi stupa na tlo Japana.

U pismima koja šalje svojoj subraći javlja o velikom zanimanju što ga pobuđuju njegove propovijedi, koje Anjiro s portugalskoga prevodi na japanski. Prvi Japanac kojega je krstio, jedan je samuraj, kojem daje ime Bernardo; ovaj će ga pratiti u prijestolnicu Miyako (Kyoto). Dana 5. studenog 1549. javlja iz Kagoshime da će dati prevesti *Vjerovanje* na japanski, pa će se ono tiskati u pokrajini Satsuma, gdje već od druge polovine 15. stoljeća postoji tiskara koja tiska knjige u blok–tisku.¹⁴ Tako će se *Vjerovanje* raširiti po cijeloj zemlji. Jednom drugom prilikom javlja da će napisati *Katekizam* koji će Anjiro prevesti na japanski, a koji će se tiskati latinicom, tako da ga mogu subraća čitati pučanstvu. Taj *Katekizam*, koji Ksaverski u svojim pismima spominje kao »libro« (knjiga), dosta je opsežan: u prvom dijelu govori o postanku svijeta do dolaska Isusa Krista, a u drugom o Kristovu životu i o Posljednjem sudu. Kada i gdje je taj *Katekizam* tiskan, nije poznato, no zna se da je bio u uporabi sve do 1556. godine, kada ga je isusovac Melchior Nuñez Barreto, koji je u Japan došao 1554., proširio dodavši mu još 25 poglavlja te mu dao naslov *Ni ju go cagio*. U tom obliku bio je u uporabi sve do 1570, kada Francisco Cabral izdaje svoj, također iscrpno napisan *Katekizam*.

¹³ Georg Schurhammer: *Franz Xaver, Sein Leben und seine Zeit.*, 2. Bde.: 2 Bd.: *Asien* (1541–1552), 1. Halbband: *Indien und Indonesien 1541–1547*. 1963. Verlag Herder, Freiburg–Basel–Wien, str. 755.

¹⁴ U Kini i u Japanu već se davno prije Gutenbergova izuma otiskivalo s drvenih ploča na kojima su tekst i slike bili izrezani. Listovi su otiskivani samo na jednoj strani, te su dva lista na neotiskanoj strani zalijepljena i tako kao jedan list uvezani u blok–knjigu. Stjepan Heimbach u svojoj knjizi *Priručnik za grafičku struku*, Zagreb 1946, str. 11, piše: »Može se uzeti, da je prva štamparija Japana osnovana 1542 u gradu Cazzusa. Prema netočnim podacima misli se, da ju je osnovao misionar Franz Xaver.«

SANCTOS NOGOSAGVEONO

VCHINVOIGAQI
quan dai ichi .

EIENNOGVNITACACVNOGVN
IESVSNOCOMPANHIANCOLLEGIO

Cazzula ni yoite Superiores no von yuruxi no ed
muri core no fan to naku mono nari. Goxu: 12 1

M D L XXX I.

Da su isusovci iz Japana svoje spise dali tiskati u Europi, svjedoči izdanje *Rerum a Societate Iesu in Oriente gestarum*, koje je subratu Ksaverskoga isusovcu Gianpietru Maffei, tiskao njemački tiskar Sebaldus Mayer u Dillingenu 1571. godine (tu će poslije njegov sin Johann Mayer i njegovi nasljednici tiskati čak šest izdanja drugog njemačkog prijevoda Marulićeve *Institucije*: 1582, 1583, 1594, 1602, 1614, 1694). Latinski prijevod pisama Ksaverskoga iz Japana *Epistolae Japonicae* Maffei daje tiskati u Napulju (1573) i u Kölnu (*Colonia Agrippina* 1574).

Isusovci su već i prijašnjih godina imali veze s Njemačkom; iz povijesnih podataka doznajemo da je isusovac Petrus Canisius 1549. predavao na Sveučilištu u Ingolstadtu, a 1550. godine je bio čak i rektor toga sveučilišta.

Je li još koji isusovac iz Japana, osim Maffeia, dao svoja djela tiskati u Njemačkoj ili u nekoj drugoj europskoj zemlji, nije nam poznato. Postavlja se naime pitanje tko je bio autor, te gdje je i od koga tiskana knjiga *Sanctos nogosagveono vchinqigaqi quan dai ich...* iz godine 1591 (**slika 10**), u kojoj je japanski tekst tiskan latinicom (slično kao kod spomenutoga *Katekizma* Ksaverskog), a u kojoj je knjizi Marulićeva *Institucija* u nekim dijelovima poslužila kao predložak.¹⁵

Kao autori te knjige mogli bi doći u obzir isusovci koji su apostolski djelovali u Japanu, ali i isusovci iz kolegija u Goi, gdje je bilo sjedište isusovaca za Indiju i odakle su misionari kretali u zemlje Srednjeg i Dalekog istoka. Oko godine 1591, kada se je ta knjiga pojavila, najpoznatiji isusovci u Japanu bili su:

Luis Frois, povjesničar i autor jednog *Katekizma*, boravi u Japanu od 1563. do smrti u Nagasakiju 1597.

Baltasar Lopes, 1572–1605.

Gaspar Goelho, 1572–1590.

Guilherme Pereira, 1558–1603.

Giovanni Francesco Stefannoni, 1574–1612.

Organtino Gnecci Soldo, do svoje smrti u Nagasakiju 1609.

No najznačajniji organizator isusovačkih misija u Japanu poslije Ksaverskoga bio je isusovac Alessandro Valignano, koji 1577. dolazi u Indiju, a već 1579. kao vizitator obilazi misije u Japanu, gdje boravi sve do 1582, te opet 1590–1592. i 1599–1603. Mnogo je pridonio razvoju i unapređenju školstva, literature i tiskarstva isusovaca u Japanu, a i sam piše. Godine 1581. izdaje *Japanski katekizam*, a slijede *Ceremonijal za misionare u Japanu* (1581), *Japanski sumarij* (1583), *Propisi za misiju u Japanu* (1592), *Apologija* (1598); najpoznatije mu je djelo *Libro primero del principio y progreso de la religión en Jappón*. Valignano je posjetio sva mjesta gdje je Ksaverski apostolski djelovao te susreo mnoge koji su ga poznavali. Na putu u Makao, 2. listopada 1606, zadesila ga je smrt. Kolofon

¹⁵ Mirko Tomasović: *Ocu hrvatske književnosti*, Večernji list (Kulturni OBZOR, str. 6 i 7), 21.8.1994. Zagreb.

spomenute knjige, koja se nalazi u *Biblioteca nazionale* u Veneciji, mogao bi nam nešto više reći o njezinu autoru i okolnostima nastanka, pa tako i o vezi između nje i Marulićeve *Institucije*.

No vratimo se sv. Franji Ksaverskom. U žarkoj želji da u prijestolnici Japana dobije dopuštenje širiti Evanđelje, on sa svoja dva pratioca, iako upozoren da je u Miyaku ratno stanje, krajem listopada 1550. napušta Yamaguchi, noseći kao i uvijek svoj *Brevijar*, *svoje duhovno štivo* — *Instituciju* Marka Marulića — i svoju japansku knjigu, iz koje čita Japancima.

Nakon dolaska u Miyako sredinom siječnja 1551. — u grad koji ima oko 370 Shinto i budističkih samostana — Ksaverski je razočaran jer je na ulicama kao stranac, uz to i još veoma loše odjeven, izložen porugama i prijetnjama, pa čak i kamenovanju, od djece i odraslih. Ne mogavši doći ni blizu dvoru, on već krajem siječnja 1551. napušta Miyako i vraća se u Yamaguchi, gdje mu knez, primivši poklone portugalskog guvernera Indije, daje dopuštenje širenja Evanđelja, te on ostaje na jugu Japana sve do jeseni.

Dana 15. studenoga 1551, ukrcavši se u gradu Funak na jednu džunku, Ksaverski se oprašta od Japana, te 27. prosinca 1551. stiže u Malakku, a sredinom veljače 1552. u Gou, gdje doznaje da ga je već 10. listopada 1549. papa postavio za apostolskog nuncija za sve zemlje istočno od rta Dobre nade.

Nije se dugo zadržao u Indiji, nego se ubrzo otputio u Kinu; već 17. travnja 1552, s *Brevijarom*¹⁶ i sa svojom nerazdvojnjom knjigom duhovnog štiva, *Institucijom* Marka Marulića, napušta Gou, te preko Malakke i Singapura stiže početkom rujna 1552. na otok Sanzian. No vrata Kine su mu zatvorena: on uzalud pokušava prijeći na kopno kod Kantona. Kinezi koji su mu obećali da će ga prevesti na kopno odustali su bojeći se strogih kazni kojima je Ming (car Shih Tsung) zaprijetio i zabranio ulazak strancima u zemlju.

Na otoku Sanzian pred vratima Kine, na koji je s toliko velike nade došao i odakle još 12/13. studenog 1552. piše svojoj subraći završava se 3. prosinca 1552. život čovjeka i sveca koji je živio i djelovao po uzorima Marulićeve knjige od koje se sve do svoje smrti nije odvojio.

Djela Marka Marulića imaju, dakle, povijesnu ulogu ne samo s gledišta slavistike, već i s teološkog gledišta. O tome svjedoči *Evanđelistar* u vjerskim previranjima oko tridesetih godina 16. stoljeća, a *Institucija* u širenju Kristova učenja kako u Europi, tako i na Srednjem i Dalekom istoku.

¹⁶ Mali putni *Brevijar*, veličine 10x7,2 cm, tiskan u Parizu 1543. godine.